

ENDES MIHÁLY

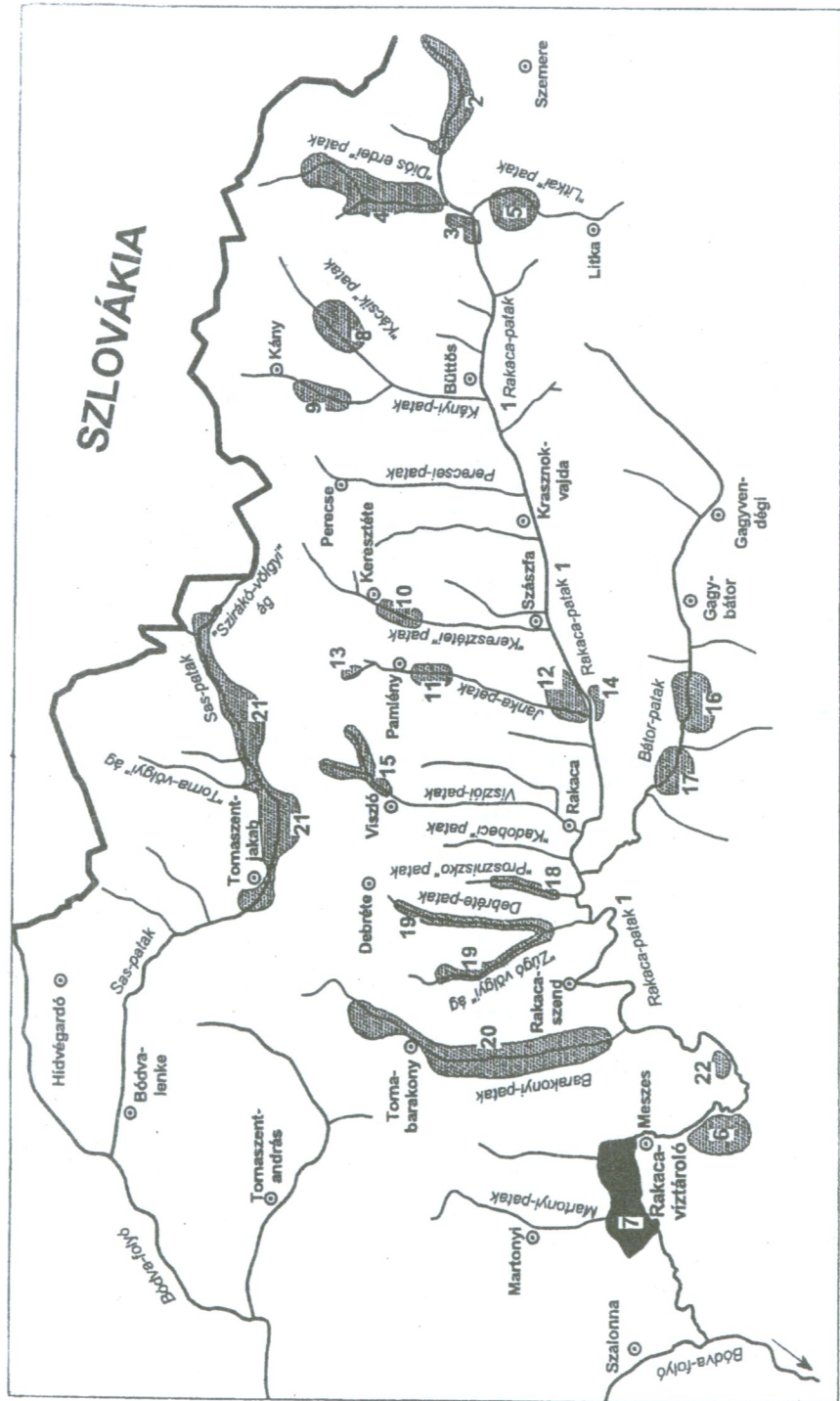
A Rakaca-patakvidék növénytársulásai

Az általunk önállóan vélt "kistáj" (e fogalom általunk értelmezett jelentéséről l. később!) alacsony hegylábi, dombvidéki szűkebb környezetének mikroklímája és vegetációja vizsgálataink alapján csekély fokban (9.6 %) járul hozzá az itt található vízi, réti, mocsári és lápi növénytársulások kialakításához, összetételéhez, sőt, többnyire élesen elkülönülnek egymástól. Csupán a közvetlenül érintkező mezofil lombdökből jut ide egy-egy cserje, vagy fapéldány, az irtásrétekről tövises cserjék, amelyek viszont állományokat, helyenként társulásokat alkothatnak. A Bátor-patak Berencs és Verskő alatti, a Debréte-patak "Zúgó völgyi" ágának Ortás melletti és a Sas-patak Kápony-erdei, rövid szakaszán a hegy- és domblábi erdők a partokig leérnek, így a nyílt rétek helyett itt - rövid távolságon - ezek kísérik a vízfolyásokat (a cönológiai viszonyokat lásd e fejezet megfelelő részében). Ugyanakkor a domborzati viszonyok, a völgyek fekvése és alakja, valamint mérete, továbbá a rétegforrások száma és elhelyezkedése döntő módon befolyásolja az itt kialakuló társulások terjedelmét, a diverzitás fokát és a fenológiai jelenségeket.

A társulások stabilitása magas fokú, lassú a szukcesszó sebessége, miután e területek hidrológiai állapota nem függ azoktól a patakoktól, amelyek eredetileg létrehozták ártéri rétejeiket (s amelyeknek ma már említésre méltó árvizeik sincsenek), míg a csapadék és a rétegforrások egész évben biztosítják a megfelelő vízellátást. A meredek oldalú, szűk völgyekből bőségesebben jut le felszíni víz, mivel a gyorsabb lefutás miatt kevesebb az elszivárgás. A tágas, lapos területek időszakosan kiszáradó szélein, magasabb felszínein (gyakran csak centiméterekről van szó!) kaszáló- és mocsárrétek, kékperjés láprétek alakulnak ki, míg a fás-bokros vegetáció mozaikosan jelentkezik, s minden bizonnyal jelentősen nagyobb volt egykor.

A társulások mérete a néhány négyzetméterestől a sok hektárosig terjed. Van közöttük néhány összefüggő, kilométeren át húzódó, de keskeny, szalagszerű forma (igen jellegzetesek) és a szinte gyöngyosorhoz hasonlóan felfűzöttek egymásutánja, közbeeső agrárterületekkel váltakozva. A legnagyobbak többnyire szélesen elterülők. Az egyetlen jelentős állóvíz, a Rakaca-víztároló késő őszre csaknem teljesen kiürül, nyáron egyes öbleiben az eutrofizáció jeleként vízvirágzás észlelhető. Vegetációja túlnyomórészt a parti zónában található, hínárflórája fajokban szegény.

A szakmai szempontból alig ismert Rakaca-patakvidék területén kifejezetten hegyre, dombvidékre jellemző társulásokat nem, ugyanakkor alföldinek tartott asszociációkat (BORHIDI-SÁNTA, 1999) 250 m tszf. magasságban, hegylábi és collin környezetben viszont találunk. Az összességében főként higrofil, kisebb mértékben higrofil-mezofil, és xerofil társulások a mikrodomborzati és az azt követő vízviszonyoknak megfelelően zonációszerűen, vagy mozaikosan mutatkoznak. Együttes, egymás melletti előfordulásuk törvényszerűen ismétlődő sorozatoknak tekinthetők és a Jakucs, valamint a Soó-féle (1964-1985) divisio - avagy a Passarge formációk - (ökológiai, de ugyanakkor nem minden esetben fiziognómiai is - E. M.) egységeire

1. Rakaca-patak és rétjei
2. "Szemerel ré"
3. Barakonyi-völgy rétje
4. "Diós-erdei" patak rétje
5. "Litkai" patak rétje
6. Felső-rét
7. Rakaca-víztorló
8. "Kácsik" patak rétje
9. Kányi-patak rétje
10. "Keresztélyi" patak rétje
11. Janka-patak északi rétje
12. Janka-patak déli rétje
13. "Pamlény" patak rétje
14. "Kelecsényi ré"
15. Viszítói-patak rétje
16. Bátor-patak rétje
17. Szentistván-pusztai rétje
18. "Prosznizsko" patak rétje
19. Debréte-patak rétje és "Szirákó-völgyi" ág rétje
20. Barakonyi-patak rétje
21. Sas-patak rétje, "Torna-völgyi" ág rétje, "Diós-erdei" patak rétje és "Szirákó-völgyi" ág rétje
22. "Kigyószögi rét"

emlékeztetnek. E téma bővebb kifejtésére később kerítünk sort, annyit azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy itteni, speciális eseteink egyedülálló jelenségnek tekinthetők Magyarországon.

A Rakaca-patakvidék területén huszonegy növénytársulás meglétét sikerült bizonyítani, amelyek közül két asszociáció újnak, eddig ismeretlennek mutatkozik. Utóbbiak jelenleg még leíratlanok (egyikről e kötetben olvashatunk részletesen), első ismertetésüket éppen jelen dolgozatban találjuk, egy további társulás itteni előfordulása egyben az első hazai adat.

APRÓ BÉKALENCSÉS - *LEMNETUM MINORIS*

Nádasokban, fűzlápokban, magassásosokban sokfelé található: 1., 4., 6., 9., 10., 15., 19., 20., 21. Érdekes jelenség a Rakaca-patak lassú folyású, szinte álló vízű szakaszain. Többnyire a névadó faj egymagában mutatkozik (BORHIDI-SÁNTA, 1999).

KISBÉKALENCSE-HÍNÁR - *LEMNO MINORIS - SPIRODELETUM*

A hazánkból még nem jelzett (BORHIDI-SÁNTA, 1999) társulást két ponton: 7. (vízjáról) és 21. (lápréti vízállás) észleltük.

KÖZÖNSÉGECSILLÁRKÁS - *CHARETUM VULGARIS* (ENDES)

Öt ponton került elő: 2. "szemerei rét", 4. a "Diós-erdei" patak réjtjén két helyen, 15. a Viszlói-patak medrében szintén két helyen, 19. a Debrétei-patak több kiöntésében, valamint a "Zúgó völgy" kis, szivárgó árkában, és 21. a Sas-patak réjtjén. A tiszta állományok *Typha latifolia*, *Carex spp.* és *Salix alba* környezetben voltak. A Tornai-dombságon történt észlelését lásd: ENDES, 1996.

FÉNYESBÉKASZŐLŐ HÍNÁR - *POTAMOGETONETUM LUCENTIS*

7. Rakaca-vízjáról szegélyzónájában, helyenként.

HARMATKÁSÁS - *GLYCERIETUM MAXIMAE*

A névadó faj sokfelé előfordul a vidéken, többnyire zonációszerűen, a rétek legvízesebb részeiben, patakmederben, de csupán kisebb állományokban, keverten, színező elemként. Társulásai: 10, 14., 19., 21. Utóbbi ponton, a Sas-patak tószzerűen kiszélesedő részén több hektáros kiterjedésben.

NÁDAS - *PHRAGMITETUM COMMUNIS*

7. a vízjáról szép állományai láthatók, itt *Typha latifolia*, *T. angustifolia*, *Schoenoplectus lacustris* és *Glyceria maxima* asszociációi, vagy szubasszociációi is. Másutt, több patak árterén sehol sem éri el a hektáros terjedelmet: 1., 2., 3., 6., 9., 11., 12., 15., 17., 19., 20., 21.

ZSOMBÉKSÁSOS - *CARICETUM ELATAE*

Huszonegy kutatási pont közül 12-ben található, mint kis kiterjedésű társulás, legtöbbször mozaikosan a *Carici - Polygonetum bistortae* (lásd később!) mellett. A faj állományai legtöbbször nem zsombékos, hanem homogén, rétszerű fiziognómiát mutatnak (BORHIDI-SÁNTA, 1999)

ÉLES SÁSOS - *CARICETUM GRACILIS*

Maga a faj gyakori és elterjedt, társulása: 19. a Debréte-patak "Zúgó völgyi" ágának középső szakaszán, az elláposodó, kiszélesedő mederben jellegzetes. Mohaflórája egyedülálló a Rakaca-patakvidéken (asszociáció-gyanús?).

MOCSÁRI SÁSOS - *CARICETUM ACUTIFORMIS*

Maga a faj sem számít gyakorinak a vidéken, társulásként egyedül a 4. vizsgálóponton került elő. Itt azonban több hektáros összefüggő területen is, egyéb fajokban rendkívül szegény asszociációként, *Salix alba* ligetek közeiben.

RÓKASÁSOS - *CARICETUM VULPINAE*

Ez a társulás - bár alkotója az egyik leggyakoribb faj a Rakaca-patakvidéken - "klasszikus" formájában (BORHIDI-SÁNTA, 1999, SOÓ, 1964) nem került elő. Kisebb állományai mozaikosan jelennek meg egyéb sásfajok között.

FEKETE SÁSOS LÁPRÉT - *CARICETUM NIGRAE*

BORHIDI és SÁNTA (1999) idézi Felföldyt, aki "a Csereháton (? - E. M.) és a Rakaca-patak forrásvidéken kisebb állományát" találta, szerintük társulás szinten. Maga a faj számos helyen mutatkozik, de csupán szórányosan a tőzegmohás forráslápi asszociációjának feltételei nincsenek meg a területünkön.

KÍGYÓKESERŰFÜVES SÁSOS - *CARICI-POLYGONETUM BISTORTAE* (ENDES)

Magyarországi (csak?) vonatkozásban újnak tekinthető társulás, lelőhelyei a Rakaca - patakvidéken: 2., 5., 11., 12., 14., 17., 19., 20., 21. Leírását lásd a következő fejezetben.

MESZES TALAJÚ KÉKPERJÉS RÉT - *SUCCISO-MOLINIETUM HUNGARICAE*

A huszonegy vizsgálópont közül 11-ben megtalálható, a nagy kiterjedésűek mindenütt a széles, lapos, nagy patak völgyekben: 5., 6., 16., 17., 19., 21., s legfeljebb a kisebb vízfolyások keskeny völgyeinek rétsávjairól hiányzik. A védett növényfajok zöme ebben a társulásban mutatkozik.

LÁPI MAGASKÓRÓS - *FILIPENDULO ULMARIAE - GERANIETUM PALUSTRIS*

Rétek enyhén emelkedő szélein, zonációszerűen jelentkeznek, legtöbbször nagyobb kiterjedésben. Egyik legjellemzőbb társulás, amely minden ponton megtalálható. Korai, alacsony állományaiban virágzik a *Trollius europaeus*.

CSENKESZES NEDVES KASZÁLÓRÉT - *CIRSIO CANI-FESTUCETUM PRATENSIS*

A faj szinte mindenütt jelen van, 1 hektárt sehol meg nem haladó társulásai: 1., 2., 15., 16.

ECSETPÁZSITOS MOCSÁRRÉT - *CARICI VULPINAE - ALOPECURETUM PRATENSIS*

A faj az összes kutatóterületen előfordul, az asszociáció itteni megléte cönológiai novum. Állományai inkább zonálisan, vagy olykor mozaikosan láthatók a társfaj rókasással, ezért inkább SOÓ (1964) leírása illik rá. Igen kiterjedt: 3., 12.

GALAGONYA - KÖKÉNY CSERJÉS - *PRUNO SPINOSAE - CRATAEGETUM*

A szomszédos erdőszélekről, irtásrétek bozótosából leereszkedő fajokból tevődik össze. Gyakran elszórtan, kisebb csoportokat képezve, de több helyen hatalmas, sűrű állományokat alkotva látható, főként a patakok szélein. Mindenütt jellegzetes. Kísérő fajok: *Cornus sanguinea*, *Euonymus spp.*, *Ligustrum vulgare*, *Rosa spp.* Higrofil környezetben való kialakulása (alkotóelemeinek számára is) ökológiai - cönológiai újdonság, ugyanaggor degradációs (szukcessziós?) jelként fogható fel. A két alapfaj egyes példányai, kisebb állományai helyenként 4-5 m magasra nőnek, fává nyurgult törzssel és seprőszerűen összetartó ágakból álló koronával.

PUHAFALIGET - *SALICETUM ALBAE - FRAGILIS*

E társulás elnevezésben és leírásban SOÓ (1964) munkája a mérvadó számunkra, míg BORHIDI-SÁNTA (1999) felosztása, legalábbis ebben a régióban nem alkalmazható véleményünk szerint. A *Salix fragilis* mindenütt

társuláskötőként csupán hét vizsgálóponton került elő: 2., 8., 11., 15., 19., 20., 21. A *Populus* fajok közül viszont errefelé a *P. tremula* jelentkezik: 2., 4., 5., 15., 19., 21., 22. Ez utóbbi tény érdekes cönológiai problémát vet fel, megbeszélésére e kötet későbbi részében kerül sor. A *Betula pendula* kis állományokban a 4., 8., 21. pontokban található. E társulás két ponton (2. és 8.) érdekes, ugyanakkor jelentős szerepet játszó, a környezeti viszonyok lokális együthathatása révén kialakult, azonban nem cönológiai, hanem ökológiai változatát találtam. A dombiábi, patakparti helyzetű, egy, illetőleg két hektáros kis ligetek talaja a szivárgó rétegforrások által egész évben átítatott, s legalább helyenként a víz a felszínen is megjelenik. Állományukat magasfák: zömmel *Salix alba*, mellette kisebb csoportokban *Populus tremula* és *Betula pendula* alkotják, cserjeszintjükben *Ligustrum*, *Sambucus*, *Crataegus*, széleiken *Calamagrosti - Salicetum cinereaer* található, amely itt-ott beterjed. A tetemes mennyiségű korhadó, széteső lehulló ág, kidölt törzs szinte tözedszerű réteget hoz létre, amelyen gombák és páfrányok élnek, míg hét mohafaj szempontjából cönológiai vonatkozásban jelent újdonságot.

Tekintetbe véve a fiziognómiai vonásokat, ennek a típusnak a **puhafás láperdő** elnevezést javaslom, ugyanakkor *Alnus*, *Fraxinus* fajok, *Betula pubescens*, *Salix pentandra*, *Thelypteris palustris*, *Carex* és *Sphagnum* spp hiányában sem az ismert mocsár- és láperdőkkel, égerligetekkel, sem a fűz- és nyírlápokkal nem azonosítható, égerligetbe való átalakulása azonban nem zárható ki.

ÉGERES LÁPERDŐ - DRYOPTERIDI - ALNETUM

Az előző társulásnál írottak nagyrészt erre is érvényesek ami elemzését, besorolását, növényföldrajzi és ökológiai vonatkozásait illeti. A szép és gazdag erdőt 2000-ben csaknem teljesen kivágták, bár a tuskók bent maradtak, azonban a gombák, páfrányok és az állatvilág tagjai nagyrészt valószínűleg kipusztultak, eltűntek a 2. vizsgálóponton található "Szemerei rétről".

REKETYÉS FŰZLÁP - CALAMAGROSTI - SALICETUM CINEREA

Ez a társulás BORHIDI-SÁNTA (1999) szerint ritka és alföldi megjelenésű, SOÓ (1964) azonban az Észak-Magyarországi-Középhegységéből (Sátor-hegység, Mátra), továbbá a Bakonyaljáról, a Dél-Dunántúl dombvidékeiről és Vasból is közli, magam az Aggteleki-tóban találtam. Magunk tizenegy vizsgálóponton észleltük, de csupán hat helyen és zömmel kis állományokban volt jelen a *Calamagrostis* nemzetség valamelyik faja, így a névadó *C. canescens*: 2., 4., 19., 21., - *C. epigeios*: 2., 4., 8., 19. A felsorolt fajok cönológiai értékelése még nyitott kérdés a régióban. A többi terület (5., 6., 9., 17., 20.) esetében magassásrétek kevert típusai jelentik a közvetlen környezetet (assoc.?). A nádtippán egyes fajai ugyanakkor lokálisan nagy (több ár) állományokban láthatók más, nyílt társulásokkal mozaikosan.

KEMÉNYFALIGET - *FRAXINO PANNONICAE* - *ULMETUM*

E régióra nézve GALAMBOS (1990) "potenciális erdőtársulás" -nak véli a keményfás ligeterdőt, SOÓ (1964) az alföldi folyók magasabb ártereire, valamint a Dél-Dunántúltra (utóbbi helyen önálló asszociációként) jellemzőként ismerteti, BORHIDI-SÁNTA (1999) szerint pedig a Duna, a Tisza, és patakjaik mentén (tölgy-kóris-szil liget három asszociációja) illetőleg a *Praeillyricum*, egyes hegylábi, dombvidéki patakjai mellett, valamint a Drávánál szórványosan található "„ és szukcessziós fejlődése a viszonylag magasabban fekvő, üde talajú gyertyános tölgyesek felé mutat...". A Rakaca-patakvidéken a tehát csupán feltételezett "klasszikus" társulást sehol sem találtuk meg.

Ugyanakkor a Sas-patak felső szakaszán (21. pont), ahol a parttal közvetlenül érintkező dombok lejtőit *Carici pilosae-Carpinetum* és *Quercetum petraeae-cerris* társulások borítják, kb. 300 m hosszan, egyik, majd mindkét oldalon kialakult egy keskeny ligeterdő zóna, amelynek összetételében idős *Quercus robur* példányok, szálsként *Acer campestre*, *Carpinus betulus*, *Salix alba* és *Ulmus minor* vesznek részt, míg *Fraxinus* fajok nem találhatók. Ez a megjelenés kétségtelenül hasonlatos a dél-dunántúli *Knautio drymeiae - Ulmetum* (BORHIDI et KEVEY, 1996) erdőhöz, mégis, helyi, önálló képződménynek kell tartani, amely, környezete jellegének ismeretében nem tekinthető a nedvesebb égerligetek feltöltődési stádiumának sem. További vizsgálata szükséges.

IRODALOM

- BORHIDI, A., KEVEY, B. 1996. An annotated ..... of the Hungarian plant communities. II. The forest vegetation. In: Borhidí, A. (ed.) Critical Revision of the Hungarian Plant Communities. 95-138. Janus Pannonius Univ. Pécs.
- BORHIDI, A., SÁNTA, A. 1999 Vörös Könyv Magyarország növénytársulásairól 1-2: 326+404 pp. TermészetBÚVÁR Alapítvány, Budapest
- ENDES, M. 1996 "Úszóláp" a Tornai dombságban. Calandrella, X/1-2.: 245-246.
- GALAMBOS, J. 1990 "A Rakacai-völgymedence növényzete" In: Marosi-Somogyi (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere II: 963. MTA Földrajztud. Kut. Int., Budapest
- SOÓ, R. 1964 A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I.: 589 pp. 1968. III.: F 1-44., 1973.V.: 724 pp, 1980. VI.: 556 pp. Akadémiai, Budapest